821.163.3"19"
прегледен труд

МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА ОД ПРВАТА ПОЛОВИНА НА XX ВЕК КАКО ОДРАЗ НА ФОРМИРАЊЕТО НА НАЦИОНАЛНАТА СВЕСТ

д-р Ала Шешкен

Универзитет „Ломоносов“, Москва, Русија
Филолошки факултет

клучни зборови: национална свест, литературен јазик, литературната историја, културен контекст, романтичарските тенденции, фолклор, „социјален реализам“, битова драма, тип на национален поет, Мисирков, Чернодрински, Рацин, Крле, Шопов, Конески.
key words: national identity, literary language, the history of literature, cultural context, the tendencies of romanticism, folklore, “social realism”, household drama, the type of national poet, Misirkov, Chernodrinsky, Racin, Crle, Shopov, Konesky.

Културната и литературната историја кај секој народ ги одразува карактеристиките на неговата историска судбина, непосредно поврзана со процесот на зародување и формирање на неговата национална свест и со развојот на литературниот јазик (Б.Ристовски, 2001: 57; и др.).

Создавањето на националната литература кај Македонците, како и кај другите Словени, кои долго време се наоѓале под туѓо ропство, е тесно поврзано со свеста за својата самобитност, со борбата за национално ослободување и создавање литературен јазик на народно-разговорна основа. Овие процеси се активирале во Македонија во 80-тите години на XIX век и течеле сè до почетокот на 40-тите години на XX век, прифаќајќи ги идеите, карактеристични за европските литератури во меѓувоеното време, за социјална еднаквост и непомирлив протест против власта на капиталот. Во него може да се изделат три етапи: крајот на 1880-тата - 1890-тата година, меѓувоениот период (1920-1930) и периодот на војна (1941-1944). На секоја од овие етапи во формирањето на македонската национална литература влијаеле конкретните историски околности, широкиот словенски (и европски) културен контекст и појавата на личното, индивидуалното: погледот на светот и субјективните склоности на родоначалниците на националниот уметнички збор.

Во почетокот на 1890-тата на сцена стапува интелигенцијата која станува носител на македонската национална идеја и својот живот го посветува „на будењето на народниот дух“. „Будителите“ се обединиле во политички и културни друштва и развиле просветителска дејност, како во емиграција така и на територијата на Македонија. „Подигањето на свеста за културната и за

јазичната посебност водело кон зреење на елементите на македонската нација“ (Исаева, 77). Во текот на засиленото ослободително движење (1890-1910), се раѓа идејата за формирање на македонска национална држава. Важна улога во овој процесс одиграло „Македонското научно-литературно другарство“, формирано во 1902 година, во Петербург меѓу Македонците - студенти и апсолвенти на руските високообразовни школи (Д. Чуповски, К. Мисирков, Н. Димов, Д. Мишајков, С. Дедов и др.). Во 1913-1914 година, „Другарството“ го издава списанието „Македонски глас“ (Македонскій голосъ), кое излегувало во Петербург на руски јазик. Основно место во списанието заземала публицистиката, но се печателе и уметнички дела со македонска тематика, главно, поезија. Развитокот на националната свест и на идејата за држава во македонската културна средина неизбежно го издигнува на прв план прашањето за јазикот и разработката на неговата литературна норма. Научното образложение и описот на основните карактеристики на македонскиот јазик ги разработил Крсте П. Мисирков (1874-1926). К. Мисирков сметал дека долг на интелигенцијата е да се избори за официјално признавање на својот народ и да ги заштити неговите интереси.

Културната програма на „првиот идеолог за македонската самобитност“ одговарала на созреаните потреби на народот. Постариот современик на К. Мисирков, Марко Цепенков (1829-1920), собирач на фолклор и книжевник, своите дела ги пишувал на „народен јазик“. Најзначаен и блескав културен деец во периодот помеѓу XIX и XX век бил основоположникот на македонскиот театар, Војдан Чернодрински (1875-1951). Тој бил убеден дека задолжителен услов за извојување на слободата претставува подигањето на културното ниво кај македонскиот народ како и подигањето на националната свест, која се пројавува во почит кон народниот јазик (Алексиев: 1976: 110). Драмите на В. Чернодрински, во кои звучел „изразно и искрено македонскиот збор“, станале очигледна потврда на научните заклучоци на К. Мисирков, за постоење на самостоен јазик на македонските Словени и за можност на формирање на неговата литературна норма на народно-разговорна основа.

Македонската литература, за време на првата етапа од своето формирање, имала низа типолошки белези, својствени на периодот на преродбата во другите словенски литератури (пред сè, српската и бугарската). Во неа јасно се откриваат романтичарските тенденции, слободољубивиот патриотски патос, потпирањето на народната поезија, се изделува романтичниот тип херој и конфликт. Длабоко поврзана со родниот крај и со својот јазик, оваа литература успеала да ги најави своите почетоци демонстрирајќи ја својата подготвеност за успешен развој.

Овој процес се успорува поради трагичните историски околности: по долгоочекуваното ослободување од власта на Отоманската империја, како резултат на Балканските војни 1912 и 1913 година, се случува поделбата на територијата на Македонија. Ниту во една држава, во чиј состав се нашле, Македонците не се здобиле со рамноправност, не биле признати како народ. Заедно со навлегувањето на капиталистичките односи, масовното осиромашување на населението и нараснувањето на социјалните противречности, нерешениот национален проблем станал причина за восхитено прифаќање на социјалистичката и на комунистичката идеологија во Македонија (1920-1930), која прогласила социјална еднаквост и право на нацијата за самоопределување.

Македонската литература од 1920 до 1930 година се создавала под влијание на естетските и на уметничките струења раширени во југословенската и во бугарската литература. Најголем одзив кај македонските автори добиле оние, кои биле поврзани со критичкиот реализам, експресионизмот, левата и пролетерска литература. Во меѓувоениот период литературата во Југославија и во Бугарија била моќен пренесувач на идејата за социјална еднаквост. Многу писатели станале членови на револуционерното движење.

Во Македонија никнуваат дела напишани во духот на „социјалниот реализам“ и на „пролетерската литература“. На смена на романтичарската (Н. Киров-Мајски), доаѓа реалистичката битова драма (В. Иљоски, А. Панов, Р. Крле), која, како и поезијата на К. Рацин, К. Неделковски, В. Марковски, е проткаена со идеите на протест против социјалната неправда и со сочувство кон беспоштедно експлоатираниот човек на трудот - селанецот, занаетчијата, работникот. Во делата на В. Илиќ, Ц. Стефанов, на раниот К. Рацин, како општа стилска особина, забележлив е и експресионизмот. Руската истражувачка Ј.Д. Белјаева справедливо забележала за К. Рацин и за неговите истомисленици: „Расфрлени по земјата, прогонувани од полицијата, лишени не само од можноста да настапат со својот манифест, но и од правото да пишуваат на мајчиниот јазик, тие биле единствени во своите идејно-естетски убедувања, во стремежот да создадат литература за народот“ (Беляева, 1970). Кај К.Рацин посебен интерес предизвикува историјата на борбата на својот народ за слобода, особено богомилското движење (*Драговитските богомили, Селското движење на богомилите во средниот век).* Рацин го сметал ова движење како прв носител на идеите на социјална еднаквост во Европа и се стремел да докаже дека Македонците имаат славно историско минато и дека тие дале свој придонес во историјата на религиозно-филозофската мисла.

Доминантен жанр во македонската литература во 20-тите и во 30-тите години на XX век станува драмата. Нејзината популарност кај месното население може да се спореди со љубовта на древните Грци кон својот театар. Актуелниот општествен призвук, важните прашања од националниот живот, разнообразноста на карактерите, народниот јазик, кој немал место во официјалната сфера, - сето ова го објаснува постојаниот успех на театарските претстави кај најширокиот аудиториум.

На темата за власта на парите е посветена најубавата драма од меѓувоениот период *Парите се отепувачка* (1937). Кај Р. Крле, таткото го убива синот, кого по дваесетгодишно отсуство не го препознава, не затоа што бил беден или гладен, а бидејќи не можел да му одолее на искушението. На овој начин, драмата се вклучува во контекстот на европската литература, во која тие години звучеле остри обвинениј на адреса против моќта на капиталот. Драмата *Парите се отепувачка* покажува дека нејзиниот автор бил добро запознат со светската драматургија: неговата драма е изградена според законите на класичната трагедија и ги има сите нејзини основни обележја. Ова е трагедија на фатален сплет на околностите, засилена со атмосфера на суеверието. Во драмата на Р. Крле претчувството за трагичниот расплет се содржи уште во првото дејствие. Семејството го испраќа синот Ангел на печалба во Америка. Во моментот на неговото заминување, вратата, која, по обичај, останува отворена, се затвора од ветерот и го гаси кандилото. Анѓеле поаѓа на долг пат и покрај лошите предзнаци: паѓа силен снег, го затрупува патот.

Потоа фаталните случајности се редат една по друга. Во драмата на Р. Крле се засегнува и најважниот проблем за меѓувоената литература во Македонија - проблемот за националната свест и за јазикот. Херoите во драмата зборуваат дека тие не се ни Срби ни Бугари туку „свои, нашинци“, во неа се искажува мислата дека народот треба да се именува според таа месност во која живее.

Поетскиот зборник *Бели мугри* (Загреб, 1939) на К. Рацин одиграл особено важна улога во развитокот на македонската литература: тој, според мислењето на критиката, претставува врв на македонската творечка мисла во меѓувоените години. Појавувањето на *Бели мугри* - е резултат на мошне долгиот историски пат, којшто го поминува уметничкиот збор во Македонија. К. Рацин ги користи мотивите, сликовитоста, метафорите и епитетите од народната поезија, потчинувајќи ги на новата идејна задача. К. Рацин укажал во статијата „Развитокот и значењето на една нова наша книжевност“ (1940) дека литературата „тесно поврзана со народниот живот ... и не можела да биде друго, освен верен и жив одраз на сите тие патила, страдањата и идеали народни, срце и свест и високо кренато знаме народно“ (Рацин, 1954: 217). Поезијата и погледите на К. Рацин за литературата и за нејзиното место во општествениот живот добиле поддршка во македонската литературна критика, нив високо ги оценил Македонскиот литературен кружок (Софија, 1938 – 1941, Н.Вапцпров, К.Неделковски, А.Жаров, А.Попов, Г.Абаџиев, Д.Митрев и др.). Во Кружокот, основно внимание му посветувале на проблемот за создавање македонски литературен јазик и на изучувањето на историјата на својот народ.

Уметничката литература од меѓувоениот период одиграла решавачка улога во формирањето на македонскиот литературен јазик. Со ретки исклучоци, основите на македонската литература ги втемелуваат писатели од демократско потекло - занаетчиско, селско, работничко. Ова оставило печат и на поетиката на делата, во кои преовладуваат теми и сижеа од народниот живот, во нив се изразува остар протест против социјалната неправда и повик на борба за посветло утре. Карактеристично обележје на литературата станува нејзината широка потпора на фолклорот. И во драматургијата и во поезијата се откриваат следење на реалистичката традиција и тенденции на експресионизам, кои не добиле широка распространетост. На овој начин, македонската литература се вклучува во општословенскиот литературен процес.

Периодот на Втората светска војна станал решавачки за развитокот на македонската државност и за националната култура. Во овие години била исполнета најважната историско-културна задача - прашањето за литературниот јазик, кој на крајот од 1930-тите години придобива политичко значење. На првото заседание на АСНОМ, во 1944 година, се усвојува специјален документ со кој македонскиот јазик се прогласува за државен.

Во партизанските одреди и на слободната територија (колку што било можно во воено време) се создавале услови за развиток на националната литература, која станува дел од фронтот за борба со фашизмот. Раководството на Отпорот високо ја ценело силата на моралното влијание на уметничкиот збор и на секаков начин ги поддржувало поетите, кои го вложувале својот талент во борбата за слобода на својата татковина. Многумина од нив загинале: Кочо Рацин, К. Неделковски, А.Караманов, М. Богоевски, А. Попов и др.

Во литературата од воениот период јасно се појавува врската со меѓувоената лево ориентирана социјална литература. Основни нејзини белези и

понатаму останале живата врска со фолклорот и социјалната насоченост. Истовремено, во неа забележливо навлегувале и нови содржински и тематски карактеристики, во кои се распознавале имено обележја, својствени на македонската литература. Како духовно-историската позадина на врска со фолклорот се јавила потребата за масовната песна. При општата превласт на поезијата, со голема популарност се славел и партизанскиот театар (пиесата на В. Малески *Петоимениот Ѓоре*) .

Во поезијата од воениот период се развивале главно кратките жанрови. Посебна популарност добиле песните-маршеви. Масовно се исполнувале и песните-балади и јуначките поеми. Заемното дејство меѓу поезијата и фолклорот довело до појава на нова жанровска синтеза. Многу популарни стихови го изгубиле авторството и се распространувале како народни. Кон таквите се однесуваат *Маршот на 3-тата македонска бригада* на А. Шопов, *Маршот на Првата македонско-косовска ударна бригада* на В. Малески, песните-маршеви на К. Чашуле (*Во борба).* Една од најмасовните песни за време на војната *Денес над Македонија се раѓа* на В. Малески, не ја губи популарноста и по војната и во повоениот период а сега е државна химна на Република Македонија.

За поезијата на национално-ослободителното движење карактеристичен е високиот патриотизам: сиот народ се кренал во борба за слободна Македонија. Епитетот „слободна Македонија“ по честотата на употреба станал близок на постојаните епитети во народната поезија. Поетите ги радува можноста отворено да го изговараат името на својата татковина - Македонија, да се нарекуваат Македонци, да се обраќаат така и кон своите сонародници. М. Богоевски пишува: „од Македонија и од цел свет// нек падне овој систем клет“, К. Неделковски именува една од своите песни *Глас од Македонија*, Л. Каровски - *Македонија слободна ќе биде*, В. Марковски го именува својот зборник *Орлите на Македонија*. Во партизанските песни звучи повикот: „Македонијо, ти мајко мила,// зарад тебе сме ние станале,// за да те тебе ослободиме!“ (Младеновски, 1983: 125).

Во воените години дефинитивно се формирал тип на национален поет, кој почнал да се создава уште во рамките на левото литературно движење и пролетерската предвоена литература и кој превладувал во националниот уметнички збор во повоените години. Тоа е тип на поет-борец со оружје в раце кој ја заштитува својата татковина и готов е да го даде својот живот за среќата и за рамноправноста на сите работни луѓе потчинувајќи го својот талент на овие високи цели. Биографиите и творештвото на поетите од воениот период сведочат за длабокото влијание на моралниот императив на епохата врз судбините, тематиката и проблематиката на нивните дела. К. Неделковски, во една од последните свои песни - *На поетот* - повикувал да се пишуваат такви стихови од кои повеќекратно би растела силата на борците за слобода.

Ова обележје се открива и во лириката на другите поети од воениот период. Една од популарните песни на епохата се вика *Ко челик сме ние*. Текстот за неа го напишал Ацо Шопов (1923-1981), еден од најпознатите поети во Македонија. Непомирлив протест против угнетувачите и повик за самопожртвуваност звучат во целата рана поезија на А. Шопов. Неговите стихови од воениот период се обединети во зборникот *Песни* (1944), а најубавите од нив,

Партизанска пролет, Борбата на Дренак, Карпош - се посветени на херојскиот подвиг на партизаните.

Романтичната антитеза на светлината и темнината, слободата и ропството, хероизмот и предавството, го засилува драматичниот а често и трагичниот патос на раната лирика на А. Шопов. Неговиот јунак е готов да умре: „И после паднам од куршум пронизан //за да заживеам". Тој е прекрасен: млад, со орелски поглед, со пламени очи. Неговите непријатели - „сурови и диви". Како и кај многу други поети, изразните можности на народната поезија кај Шопов се издигнати до своевиден култ. Неговиот лирски јунак е убеден дека подвигот - тоа е пат до легендата, до бесмртноста. Разгорената борба - е „ураган страшен", во кој партизанот треба да издржи и да победи. Истовремено, традиционалниот народен мотив - оплакувањето на јунакот - не се реализира во жанрот на оплакување, како што било кај другите поети, а во жанрот на баладата. Кон најубавите примероци на неговото творештво се однесуваат песните *Љубов, Очи,* вклучени во сите зборници на поетот.

Во песните нашле одраз сите обележја на поезијата од воените години: во центарот - е возвишениот, прекрасен, идеален лик на девојката, која со своето херојство ги инспирира борците, го поткрева борбениот дух на воените другари. Мотивот на самопожртвуваност достигнува трагична напрегнатост, бидејќи во името на татковината загинува најубавата, најхрабрата, најсаканата. Основен мотив на песната - е мотивот за бесмртноста. Херојката која ја дава својата младост и „првата радост" која си заминува рано од животот „во рана пролет", живее во срцата на другарите. За оваа песна е карактеристично и изразеното лирско „јас" на поетот кое не го заменува колективното чувство.

Низа песни на Конески тематски се допираат со поезијата на народноослободителната борба, но во нив не е главно воспевањето на подвигот, туку преживувањата на лирскиот херој. Така, во песната *Песната на затворениците* се предава емоционалната состојба на младата девојка осудена на смрт. Жедта за живот и мрачните претчувства претставуваат контраст врз којшто е засновано психолошкото решение на темата. Оваа пронижувачка нота ја предодредува содржината на другите познати песни на Б. Конески *(Ноќна песна, Закопна песна* и др.), чија атмосфера се акцентира со мотивите на осамата и на загубата на блискиот човек, тагата за невозвратената љубов.

Цврстото тежнеење кон фолклорот на народната поетика ѝ дало можност да ја подигне претставата на партизанското движење во малата земја до рамниште на херојско-монументална слика, да му придаде значење на важен историски настан. Централно место во делата од воениот период - има херојот-партизан, кој влегува во смртен бој со непријателот, засенет од миговната блискост на смртта. Ова ја обусловува зголемената емоционалност на уметничкиот збор, која се одразува во едногласниот повик на подвиг, ставајќи го врз неа својот романтичен печат. Поетите од воениот период ги обединува херојската концепција на личноста на обичниот човек, а мерило за неговата убавина претставува самопожртвуваноста. Истовремено се појавуваат дела, чии автори се обидуваат да ја откријат сложената душевна состојба на личноста, која се наоѓа на прагот на смртта.

Воените години за македонската поезија стануваат етапа на акумулирање на творечкиот потенцијал и важни уметнички откритија, кои ќе повлијаат врз сиот понатамошен литературен процес. Во текот на борбата созреала генерација писатели кои ги поставиле основите на современата македонска ли-

тература и го определиле нејзиниот лик во повоеното време (В. Малески, Б. Конески, А. Шопов, К. Чашуле и др.). Овие писатели создаваат уметнички дела на народно-разговорна основа ширејќи ја базата за кодификација на литературниот јазик.

Од 1945 година почнува нова етапа во историјата на македонскиот народ и на неговата култура. Националниот уметнички збор, чии корени се во древнословенската книжевност, почнува природно да се развива, обновувајќи го својот континуитет. Македонската литература се вклучува во контекст на југословенската и - пошироко - на европската литература.

Литература:

Ристовски, Б. 2001. *Столетија на македонската свест*. Скопје, Култура.
Гердер, И.Г. 2007. *Трактат о происхождении языка*. Москва, ЛКИ.
Исаева, О.Н. *Мюрцштегский опыт «умиротворения» Македонии*. Македония. Проблемы истории и культуры. Москва,1999.
Алексиев А. 1976. *Основоположници на македонската драмска литература*. Скопје, Мисла.
Bel/eva W.D. 1970. *Кочо Рацин и рождение македонской пролетарской литературы*. Зарубежные славянские литературы. XX век. Москва, Наука.
Рацин К. 1954. *Развитокот и значењето на една нова наша книжевност*. Stihovi i proza. Скопје, Култура.
Младеновски С. 1983. *Македонски народни песни за НОБ и револуцијата*. Скопје.

MACEDONIAN LITERATURE AS A REFLECTION OF THE FORMATION OF NATIONAL IDENTITY IN THE FIRST HALF OF XX CENTURY

Alla Sheshken

Summary

Macedonian literature of the first half of XXth century is regarded as the most important essential part of building the national identity. This process is divided into three phases: 1880-1910-ies, the interwar period, the period of War and Revolution. Each of them has left its imprint on the concept, and forwarded a new type of the character. During the entire period of struggle for recognition the national identity for the right to use mother tongue in official field, the artistic literature was created in the manner of romanticism, realism, expressionism ana revolutionary romanticism. At the same time, the constant organic connection of Macedonian literature and folklore is stated. The problem of literature formation in the national language unites all the phases. This right of Macedonian writers have fully implemented only after the 1945.